

Inhoud

Voorwoord 7

I SJOUKJE BOKMA DE BOER • De jonge jaren

De pastorie in Nes (21) • De kinderen in het dorp (28) •
De kerk van haar vader (35) • In Nes (41) • De buitenwereld (48) •
Vertellen en voorlezen (51) • De lagere school (57) • Op kostschool in
Dokkum (62) • De harde werkelijkheid (72) • Het studentenbal in
Groningen (80) • Pieter Jelles Troelstra (86) • De verloving (97)

II SJOUKJE TROELSTRA • Een gecompliceerd huwelijk

Teltsjes yn skimerjoun (111) • De gelukkigste jaren van haar leven (118) •
For Hûs en Hiem (126) • De grote stap naar het socialisme (135) •
Rampjaren (145) • Waaraan leed Sjoukje? (158) • Vlucht naar Amster-
dam (169) • Een nieuw leven in Utrecht (181) • De eeuwige geld-
zorgen (192) • Oprichting van de SDAP (199)

III VAN POLITIEKE EN ANDERE BEWEGINGEN •

Op de drempel van de nieuwe tijd

Nellie van Kol en *Ons Blaadje* (207) • De schrijfster en haar gezin (215) •
Wonen in Den Haag (223) • De Hogerhuiszaak (236) • De reform-
beweging (246) • Sjoukjes vriendinnen en de vrouwenbeweging (257) •
Spiritisme (267) • Sterfgevallen (277) • De spoorwegstaking (281)

IV NYNKE VAN HICHTUM I • De bloei van een schrijverschap
Ruzie met Van Dishoeck (289) • *Afke's Tiental* en het gezin van Harmke
Feenstra (297) • Het succes van *Afke's Tiental* (307) • Uitgeefhistorie en
illustratoren van *Afke's Tiental* (316) • Landerziehungsheime (320) •
Piets politieke vrienden en vijanden (331) • Kinderrijmen (339) • Een goed
kinderboek: harmonie van kunst en ziel (346) • Kinderboekenrecensent:
de theorie (355) • Kinderboekenrecensent: de praktijk (363) • Het belang
van een goed verzorgd boek (373) • Nog altijd populair (380)

V SJOUKJE TROELSTRA-BOKMA DE BOER •

Het einde van het huwelijk en daarna

Kuren om uit het dal te raken (387) • Een voorstel om te scheiden (396) •
Drie versies van een scheiding en een toneelstuk (404) • Woede en
verdriet (421) • Dieuwke en Jelle (437) • Liefde voor sprookjes (446) •
Een rusteloos bestaan (463) • Piets dood (474)

VI NYNKE VAN HICHTUM II

Laatste jaren van het schrijverschap

Een nieuwe schrijfgolf (483) • De boeken uit de jaren dertig (488) •
Hilversum en de AJC (499) • *Schimmels voor de koets* (510) •
Toch nog een verzameling kinderrijmen (517) • Laatste jaren (530) •
Een standbeeld in drieën (546)

Epiloog 549

Dank 555

Noten 559

Lijst van afkortingen 618

Archieven 619

Bibliografie van Nynke van Hichtum 621

Geraadpleegde literatuur 627

Register 634

Boekenlijst 643

Enkele aantekeningen bij de tweede druk

Eigenlijk zouden deze aantekeningen pas bekeken moeten worden, na lezing van hoofdstuk v: Het einde van het huwelijk en daarna. Over die periode zijn brieven beschikbaar gekomen, die het beeld zoals ik in dit boek heb geschetst soms iets bijstellen, maar vooral aanvullen.

Het mooie van het schrijven van een biografie is, dat er na verschijning altijd nieuwe gegevens boven tafel komen. Briefjes in oude boeken teruggevonden, verhalen van vroegere vrienden en kennissen van de gebiografeerde.

De mooiste vondst was een groot aantal brieven uit het Zwitserse archief van Paul Geheeb, leraar en later directeur van enkele Landerziehungsheime (LEH) in Duitsland en Zwitserland. De kinderen Troelstra bezochten enkele jaren deze kostscholen die voor die tijd moderne pedagogische opvattingen in praktijk brachten.

Via Piet Hagen, de biograaf van Pieter Jelles Troelstra, kon ik deze brieven inzien en met hem vaststellen hoe mooi dit materiaal was, voor de biografie van Troelstra én voor die van zijn (ex)vrouw.

De Troelstra's onderhielden warme contacten met Paul Geheeb en met name Sjoukje Troelstra heeft jarenlang een hartelijke correspondentie met Geheeb onderhouden. Van Geëhrter Herr Dr Geheeb transformeerde hij binnen korte tijd via Lieber Paul tot Mein lieber Sohn.

De briefwisseling begon in 1904, toen Jelle Troelstra in Haubinda (Thüringen) op kostschool zat. Zijn vader had hem daar bezocht en schreef een waarderende brief aan Geheeb, van wiens pedagogische kwaliteiten hij duidelijk onder de indruk was. Later toonde Troelstra zich minder tevreden over de school en hij vroeg zich af of Jelle er wel op zijn plaats was. De jongen was onrustig en ongeconcentreerd, er was te weinig toezicht op de leerlingen en Geheeb was duidelijk overbelast.

Naar buiten toe heeft Sjoukje altijd vastgehouden aan het idee dat deze kostscholen het mooiste waren dat ouders hun kinderen konden aanbieden. Waarom Sjoukje zo enthousiast bleef, is eigenlijk raadselachtig. Beide kinderen – dochter Dieuwke bezocht een LEH aan het Bodenmeer – waren maar zeer beperkt gelukkig op hun scholen. Ze hadden heimwee, Dieuwke raakte zelfs volkomen in de war, en brak voortijdig de school af. Ook Jelle kwam veel eerder dan gepland naar huis terug. Voortdurende gezondheidsklachten, onrust, zenuwachtig gedrag, ruzies en een merkwaardig schietincident op school: na de kerstvakantie van 1905/6 wilden zijn ouders hem niet meer terug laten gaan naar Haubinda.

In de vele brieven van Sjoukje aan Geheeb (er zijn ongeveer honderddertig brieven en briefkaarten bewaard) kwamen naast haar ei-

gen zwakke gezondheid, hoofdpijnen, hartklachten en hartklachten, ook Jelles geestelijke en lichamelijke toestand voortdurend aan de orde. Ze gaf dringende aanwijzingen en tips voor de behandeling van zijn klachten en vroeg speciale aandacht voor zijn nagelbijten, zwellingen in zijn lies, adenoidengroei in zijn neus, beenwonden en onanie. Net als haar man maakte ze zich daar grote zorgen over. Kon Jelles onaniebehoefte misschien een erfenis van Piet zijn die in zijn studententijd tamelijk veel wijn had gedronken, schreef ze. Maar ze voegde eraan toe dat haar man nooit neiging tot onaneren had gehad.

Daarnaast schreef ze uitgebreide psychologische rapporten over Jelle, over zijn geslotenheid, zijn beïnvloedbaarheid door slechte vrienden. Jelle had rust nodig, stilte, hij moest kunnen lezen. Was hij evenwichtig, dan was dat te zien aan zijn heldere ronde ogen. Anders had hij kleine oogjes. Ze was moederlijk bezorgd en licht tot zeer dwingend ten opzichte van Jelles tijdelijke opvoeders. Als hij niet vaak genoeg naar huis schreef lieten zijn vader en vooral zijn moeder onmiddellijk aan Geheeb weten dat Jelle moest schrijven, omdat zijn moeder anders ziek werd. En dan kon ze geen boeken schrijven en geld verdienen voor Jelles school. Uit eigenbelang moest Jelle dus nu direct schrijven!

De toon van de correspondentie tussen Sjoukje en Geheeb werd al snel vertrouwelijk. Sjoukje was een geboren briefschrijfster en in lange brieven die vaak meer dan tien kantjes besloegen, maakte ze Geheeb langzamerhand deelgenoot van al haar opvattingen en gevoelens. Haar verhouding met Troelstra kwam vaak ter sprake, en dan benadrukte ze hoe goed ze wist wat een man als Troelstra nodig had. Geen gewillige, gehoorzame, alles aan hem bewonderende vrouw, hij moest naast zich een zelfstandige, kritische natuur hebben op wie hij kon vertrouwen en in noodgevallen kon terugvallen. Ze legde uit dat ze een andere weg had ingeslagen naast die van haar man om te voorkomen dat ze op het terrein

van de sociaal-democratie misschien teveel samen zouden smelten. Zo was ze jeugdboeken gaan schrijven en ze geloofde dat haar grote liefde voor hem haar uiteindelijk de moed tot zo'n zelfstandig optreden had gegeven.

Hoe ideaal ze haar huwelijk ook voorstelde, ze begreep wel hoe zwaar haar slechte gezondheid op Troelstra drukte. Toen hij haar als een patient begon te behandelen en haar ellende een obsessie voor hem werd, besloten ze tot een proefscheiding. Maar na een paar maanden was het plan voor een proefscheiding weer van de baan. Troelstra en zij hadden ingezien dat hun verhouding een 'Verhängnis' was, een noodlot waaraan ze niet konden ontsnappen.

Nadat Sjoukje in de zomer van 1905 in Haubinda had gelogeed, werd de verhouding met Paul bijzonder innig en vertrouwelijk. Een oppervlakkige lezer zou zich kunnen afvragen of er verliefdheid in het spel was. Geheeb's brieven zijn niet bewaard gebleven en hij had de naam een womanizer te zijn. Van Sjoukjes kant werden de liefdesbetuigingen steeds gevoelvoller en intenser, en ze wilde ook voortdurend de verzekering dat niemand anders haar brieven aan hem kon lezen. Maar wie meer brieven van Sjoukje Troelstra heeft gelezen, weet dat ze zich vaker hoogdravend en geëxalteerd uitte over en tegen mensen die ze bewonderde. En ze liet er tegenover Paul geen misverstand over bestaan, dat het bij haar om moedergevoelens ging, diepe moedergevoelens. Ze verbaasde zich er zelf ook over dat er naast de grote liefde voor haar man en kinderen nog zo'n machtig gevoel van vriendschap in haar kon leven. De buitenwereld moest goed weten hoe diepgeworteld en alle stormen trotserend de trouw tussen haar en haar man was. Ze stelde plagerig koket voor om Paul voortaan 'zoon' te noemen en ondertekende met 'je mem'. Geheeb noemde haar vanaf toen ook 'Memke', net als Diewu en Jelle deden.

Vanuit die optiek schreef ze ook over de verhouding tussen Paul en Helene Merck met

wie hij kort tevoren getrouwd was. Het paar maakte een diepe crisis door in de winter en het voorjaar van 1907. Ze gaf adviezen, nam het op voor de overwerkte Helene en berispte Paul over zijn geprikkelde optreden tegen zijn vrouw. Hij zou met Helene moeten praten, open en eerlijk, zonder bitterheid.

In datzelfde voorjaar werd Sjoukje ernstig ziek en ze vertrok opnieuw naar Dresden om een kuur te volgen. Op de valreep van haar vertrek, in mei, schreef ze nog bezorgd over een zelfmoordpoging van Helene.

De brief die na deze brief in Geheeb's archief te vinden is, is een paar maanden later, 4 augustus, gedateerd. Troelstra is dan inmiddels in Wickersdorf geweest, de plaats waar Paul na Haubinda een nieuw LEH had opgezet, en Sjoukje en hij hebben samen hun scheiding besproken. Als er iets duidelijk wordt uit deze brievenverzameling, dan is het hoe volkomen onverwacht de breuk met Troelstra voor Sjoukje is gekomen. Terwijl zij zich intensief en meelevend bezighield met de huwelijksproblemen van Paul en Helene, stortte haar eigen huwelijk in elkaar.

De brieven die nu volgden laten alle treurige stadia zien van een scheiding en hoe een hoffelijke omgang snel veranderde in vijandigheden. Naar buiten toe hield Sjoukje zich groot, maar tegen Paul durfde ze wel schrijven over haar teleurstelling en woede. Ze wist zeker dat het niets kon worden tussen Troelstra en zijn nieuwe vrouw, zo'n onbeduidend, onsubtiel, minderwaardig menskind, dat hem nooit gelukkig zou kunnen maken. Ze had Troelstra haar moederlijke hulp aangeboden als vriendin en raadgeefster – ze voelde zich elke dag meer moeder worden – en wilde proberen hem van zijn dwaalwegen terug te laten keren. Hij was daar niet op ingegaan.

In die eerste weken schreef ze nog over 'onze lieve strijder', 'mijn arme jongen', maar dat veranderde snel. Ze was geschokt over de onfatsoenlijke gesprekken die Troelstra met Jelle had gevoerd over de zinnelijke aantrekkingskracht van zijn nieuwe vrouw. Ze was razend over het optreden van Piets nieuwe lief-

de, 'de huishoudster', die liefdesbrieven liet slingeren, die in haar, Sjoukjes' bed, had geslapen toen ze die zomer alleen met Dieuwke in huis was geweest, die overal met Troelstra in het openbaar verscheen, op straat, in restaurants, in het parlement.

Ze ergerde zich ook over de druk van Troelstra om zo snel mogelijk te scheiden om te kunnen hertrouwen. Terwijl hij in Wickersdorf nog had gesproken van een jaar proeftijd, schreef ze schamper. Zijn liefde was toen zo rein van zinnelijke begeerte dat hij heel makkelijk lang kon wachten, had hij toen gezegd. Na de zomer werd Dieuwke zenuwziek. Troelstra dacht dat Dieuwkes ziekte veroorzaakt was door een griepaanval en het vroegere, ongelukkige verblijf in het Landerziehungsheim, maar Sjoukje zag de oorzaak in spiritistische seances waartoe haar vader haar had overgehaald. Hij wilde dat Dieuwke meedeed om nadere adviezen te krijgen over zijn nieuwe liefde te krijgen. Troelstra deed een paar merkwaardige dingen om zijn kinderen voor zich te behouden. Dieuwke werd met haar vaders nieuwe geliefde naar Duitsland gestuurd voor vakantie, met het verbod contact met vrienden te zoeken. Jelle mocht met hem mee naar balletuitvoeringen met mooie vrouwen, en Troelstra praatte met hem over verliefdheid en seksualiteit. Hij poseerde nu graag als specialist in liefdesaangelegenheden. Degeneratie, vond Sjoukje dat.

Op de trouwdag van Troelstra met zijn tweede vrouw, 15 januari 1908, schreef ze aan Geheeb: 'Ik ben de dag van vandaag doorgelopen, maar alles bloedt aan me. Vandaag wordt om half twaalf het huwelijk gesloten. En ik zal leven en zal moeten leven en – ik geef het nu ook – kunnen leven.'

Langzamerhand kwam de stroom brieven aan Paul Geheeb tot een einde. Sjoukje schreef nog een aantal keer over hoe het haar kinderen ging. Over de halsoverkop verlovings van Dieuwke met de zanger Rudolf van Schaik, over haar korte huwelijk met de kunstschilder Anton van der Stok met wie ze aan een LEH van Paul Geheeb werk vond. En

over Jelles carrière als kunstschilder.

De laatste brief van Sjoukje dateert van eind 1936. Ze was ziek, maar tevreden: bijna iedere dag brieven van bewonderaars, goede recensies, een kamer vol bloemen en planten en Jelle in de buurt.

De laatste brief uit het Geheeb-Archiv is van 11 januari 1939, van Dieuwke . Haar moeder is gestorven, Dieuwke en haar man Paul Bay waren vanaf kerst tot een paar dagen voor

haar dood bij Memke geweest en hadden nog een paar mooie, heldere momenten met haar meegemaakt.. Ze waren dankbaar dat ze had kunnen sterven, schreef Dieuwke, want het lijden was vreselijk geweest. En met het stralend-heldere van haar wezen zouden ze verder verbonden blijven.

Amsterdam, januari 2008

Aukje Holtrop

Voorwoord

Verzen maken kan ik niet, artistieke romans schrijven evenmin. Het kinderboek is de eenige vorm waarin het mij gegeven is mijn denken en gevoelen te uiten.

Sjoukje Troelstra in *Het Volk*, 13 september 1903

Kinderboeken, *Afke's Tiental* en *Jelle van Sipke-Froukjes*, dat zijn de titels die bij de gemiddelde, wat oudere Nederlander opkomen als de naam Nynke van Hichtum valt. Sinds de film *Nynke* (2001) van Pieter Verhoeff is daar de naam van Pieter Jelles Troelstra bij gekomen, wiens huwelijk met de kinderboekenschrijfster romantisch begon en ongelukkig eindigde. Maar daar blijft het dan meestal ook bij: kinderboeken en een liefdesverhaal.

Dit boek is voortgekomen uit een artikel in *Vrij Nederland* in 1986. Toen ik aan het onderzoek voor dat artikel begon wist ik ook niet veel meer dan dat Nynke van Hichtum kinderboeken had geschreven en erg Fries was. Beide elementen spraken me aan, maar het was een magere basis voor een artikel. Dat veranderde snel. Het archief van het Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum in Leeuwarden bleek zoveel materiaal over de schrijfster te bevatten, dat de rijkdom van het onderzoek groeide met de rijkdom van het materiaal. Nynke van Hichtum was niet alleen de auteur van een paar indertijd populaire kinderboeken, maar bleek een veel breder oeuvre te hebben geschreven. Bovendien ging de tijd waarin ze geleefd had me steeds meer fascineren toen ik merkte hoeveel invloed die had gehad op haar leven en werk.

Nynke van Hichtum – haar echte naam was Sjoukje Bokma de Boer – werd in 1860 geboren en is getrouwd geweest met Pieter Jelles Troelstra, lange tijd leider van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij. Ze leefde daardoor een aantal jaren in het centrum van de arbeidersbeweging en was een nabije getuige van de strijd voor meer rechten en een beter leven voor de arbeiders.

De maatschappij veranderde vooral aan het eind van de negentiende eeuw snel en Sjoukje Bokma de Boer was getuige van veel van die veranderingen. Door de industrialisatie, door de snelle verbetering van communicatiemiddelen, door de grote vooruitgang op het gebied van wetenschap en techniek, kwam een mens bij wijze van spreken elke tien jaar in een nieuwe wereld terecht. Het meisje dat als domineesdochter werd geboren op het Friese platteland, kon zien hoe haar geboortedorp aansluiting vond bij de rest van Friesland, van Nederland zelfs. Ze maakte mee hoe het geloof ontdaan werd van romantiek en het bovennatuurlijke. Ze zag om zich heen hoeveel mensen op zoek waren naar nieuwe waarheden.

Wat Sjoukje betreft: ze liet de Kerk achter zich, maar verloor niet de behoefte aan geloof. Zoals veel mensen uit haar tijd voelde ze zich aangesproken door de ‘kleine geloven’ (zoals Jan Romein ze heeft genoemd) zoals spiritisme, antroposofie en natuurgeneeskunde.

Haar leven was niet zonder drama. Na de geboorte van haar tweede kind werd ze psychisch en lichamelijk ziek en ondanks ziekenhuisopnames en kuren is ze haar leven lang niet meer gezond geweest. Ze was altijd kwakkelend en vaak bedlegerig. Het tweede drama was het einde van haar huwelijk. In 1907 moest ze toestemmen in een scheiding, omdat Troelstra verliefd was geworden op een jongere, gezondere vrouw.

Wat haar na de scheiding overbleef, was het werk: schrijven. Ze bouwde een groot oeuvre op. Naast een aantal oorspronkelijke kinderboeken schreef en bewerkte ze meer dan twintig bundels sprookjes en volksverhalen, en vertaalde (of bewerkte) ze boeken van onder anderen A.A. Milne (*Winnie de Poeh*), Rudyard Kipling, Ethel Turner en Eduard Möricke. Daarnaast schreef ze honderden recensies van kinderboeken en publiceerde ze enkele essays over jeugdliteratuur waarin ze niet alleen haar geloof in het belang van goede kinderboeken beleed, maar ook telkens de kenmerken vermeldde waaraan zulke boeken moesten voldoen.

Haar werk werd zeer populair en mede door haar recensies en essays

bereikte Nynke van Hichtum in de eerste helft van de twintigste eeuw een positie die – hoe groot het verschil ook is tussen beider werk – te vergelijken is met die van Annie M.G. Schmidt in de tweede helft van deze eeuw. Nynke van Hichtum was geliefd bij kinderen en werd bewonderd door volwassenen die zich het plezier en de warmte bleven herinneren die haar boeken hun in hun jeugd hadden gegeven.

De combinatie van het schrijfwerk van Nynke van Hichtum met haar leven als Sjoukje Troelstra-Bokma de Boer leek me de moeite van een biografie meer dan waard. Het leven van een vrouw op het breukvlak van twee eeuwen was interessant, maar ook de thema's die dit leven bepaalden waren dat. Ik wilde te weten komen waar Sjoukje Troelstra zich mee bezighield in haar leven, hoe ze reageerde op de wereld om haar heen; wat het socialisme voor haar betekende en waarin ze geloofde; hoe ze haar ziekelijkheden beleefde en interpreteerde; hoe ze dacht over het huwelijk en het moederschap. Daarnaast was ik nieuwsgierig naar haar houding ten opzichte van het feminisme en de vrouwenbeweging van haar tijd, en naar haar ideeën over opvoeding en onderwijs. Kortom: waar draaide het om in haar leven?

Wat voor een soort biografie het zou moeten worden, of de nadruk op haar werk moest komen te liggen, op haar persoon of vooral op de tijd waarin ze opgroeide en leefde, kon ik niet beslissen zonder eerst zoveel mogelijk materiaal te verzamelen.

Zo ben ik begonnen met onderzoek naar brieven, documenten en stukken in archieven, het lezen van memoires en interviews waarin Nynke van Hichtum een rol speelde, en een speurtocht naar mensen die haar nog hebben gekend. Ze is in 1939 overleden, er waren (en zijn) nog een paar mensen die haar in haar nadagen meer of minder intensief hebben meegemaakt. Met hen heb ik gesproken.

Na Leeuwarden breidde ik het onderzoek uit tot de archieven van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) en het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV). Ik wilde meer te weten komen over de contacten die Sjoukje met vrienden had onderhouden; daarnaast zocht ik naar uitlatingen over Sjoukje van de kant van Piet Troelstra tegenover vrienden en kennissen. Gemeentearchieven in Leeuwarden, Utrecht, Amstelveen en Amsterdam, Haarlem, Den Haag en Hilversum leverden adressen waar het gezin Troelstra had gewoond en de namen van dienst- en kindermeisjes en me-

debewoners in de vele huizen die ze vanaf het begin van hun huwelijk hebben bewoond.

In Dokkum vond ik in het streekarchief gegevens over Nes en Dokkum, waar Sjoukje Bokma de Boer haar jeugd doorbracht en schoolging. Hoe belangrijk de jeugdijaren van Sjoukje geweest waren, realiseerde ik me toen ik notulen van de kerkenraad vond en artikelen in streekblaadjes las over de kerkstrijd in Noord-Friesland en over de dorpscultuur in het oude Nes en in Moddergat en Wierum bij de Waddenzee, die ook bij de kerkgemeente van haar vader, de hervormde dominee Bokma de Boer, hoorden.

Uiteraard moest de kinderliteratuur een grote plaats krijgen in een levensbeschrijving van Nynke van Hichtum. In de eerste plaats vanwege het sterk biografische en autobiografische karakter van enkele van haar bekendste boeken. Maar vooral omdat kinderliteratuur zo belangrijk voor haar was. Als Sjoukje Troelstra enkele liefdes in haar leven had: de liefde voor haar man Piet, voor haar twee kinderen Dieuwke en Jelle, en voor het schrijven, dan zou het een Salomonsoordeel vergen om uit te maken welke liefde de belangrijkste is geweest. Het schrijven was voor haar essentieel. Niet alleen omdat ze op die manier thema's aan de orde kon stellen die haar leven lang belangrijk voor haar waren, maar ook omdat ze van het vak van schrijven hield en uitgesproken opvattingen had over hoe er geschreven diende te worden. Omdat ze zelf vaak en in scherpe beoordelingen heeft geoordeeld over andermans boeken, is het mogelijk die normen en eisen ook toe te passen op haar eigen werk.

Er is een aantal mensen dat herinneringen aan Sjoukje (en aan Piet) heeft nagelaten. In de eerste plaats Troelstra zelf, die aan het eind van zijn leven zijn memoires, *Gedenkschriften*, heeft geschreven die in vier delen van 1927 tot 1931 zijn gepubliceerd. Hun zoon Jelle heeft in 1952 in *Mijn vader Pieter Jelles* een beeld van het huiselijk leven van het gezin Troelstra geschetst, waarin zijn moeder een grote rol speelde. Daarnaast heeft een jeugdvriendin van Sjoukje, Clara van Loon, na Sjoukjes dood in 1939 in een aantal brieven en (ongepubliceerde) verhalen herinneringen aan Sjoukje opgehaald.

Verantwoording

Het lastigste probleem voor een biograaf is de waardering van het materiaal waarover zij/hij kan beschikken. Niet alleen is het altijd onvolledig, het inschatten van de waarde ervan is vaak bijzonder moeilijk.

De onvolledigheid van nagelaten brieven en archiefstukken is een gegeven en er is nauwelijks een schatting te maken van wat verloren is gegaan. Sjoukje Troelstra was een brievenschrijfster. Maar er zijn maar enkele tientallen brieven van haar hand aan haar zusters, haar ouders, vriendinnen, vrienden en partijgenoten bewaard gebleven. Ook de correspondentie die zij ontving is grotendeels verdwenen.

Het is dus riskant ferme uitspraken te doen over Sjoukjes reacties op gevoelige onderwerpen of over het feit dat ze zich bijna nooit heeft geuit over belangrijke feiten in haar leven: haar psychische instorting na Jelles geboorte, haar agitaties, de scheiding, de nieuwe vrouw van Piet, haar verdriet en eenzaamheid. Ze was een bijzonder goed opgevoede vrouw en het is mogelijk dat ze het not done vond om over deze persoonlijke onderwerpen te praten. Maar het is ook mogelijk dat ze tegenover intimi getierd heeft over Piets ontrouw, en over haar psychische kwalen zorgelijke brieven heeft gewisseld met haar ouders.

Het ontbreken van materiaal leidt er ook toe dat er niets bekend is van Sjoukjes opvattingen over kwesties die de SDAP beroerden in de periode rond de Eerste Wereldoorlog, zoals de verkiezingen van 1913 en vooral de mislukte revolutieoproep van Troelstra in november 1918. Ook over de oorlog zelf is geen woord of gedachte van en over Sjoukje bewaard gebleven. Conclusies trekken zou onzinnig zijn.

Moeilijkheden doen zich eveneens voor bij het gebruik van herinneringen en memoires. De *Gedenkschriften* van Troelstra mogen een indrukwekkend monument van een leven zijn, ze zijn op veel punten ook aantoonbaar onjuist. Wie een aantal versies van cruciale gebeurtenissen binnen de sociaal-democratie – de oprichting van de SDAP, de spoorwegstaking van 1903, het conflict met de marxisten in de partij – naast elkaar legt, ziet meteen hoe iedere betrokkene zijn eigen verhaal vertelt en hoe Troelstra altijd – en heel begrijpelijk – de neiging had het morele gelijk naar zich toe te trekken. Daar kwam bij dat hij gebeurtenissen beschreef die vaak tientallen jaren eerder hadden plaatsgevonden. Geen wonder dat zijn visie door de jaren was gekleurd en verkleurd. Onaardig is het – maar wel begrijpelijk – dat hij uitsluitend zeer gereserveerd kon schrijven over zijn eerste vrouw en over haar werk.

Ook de herinneringen van Jelle Troelstra moeten met een korrel zout worden genomen: hij beschreef het zoet van zijn jeugd, en vergoelijkte het zuur uit die tijd. Het was een optimistische man die dol was op zijn vader en moeder en geen kritiek op hen had, of dat voor de buitenwereld verzweeg. Ten slotte zijn er nog de geschreven interviews met Sjoukje en de verhalen van mensen die Sjoukje en Piet jaren eerder hadden gekend: ook die moeten kritisch worden bekeken. Niet alleen zijn herinneringen na tientallen jaren gestold en statisch geworden, de interpretaties van zulke verhalen door een interviewer zijn ook lang niet altijd betrouwbaar. Kortom: welk materiaal de biograaf ook gebruikt, het is allemaal onvolledig, gekleurd, onkritisch of te kritisch. Is het dan principieel onmogelijk een betrouwbare levensbeschrijving te maken van iemand die we niet meer zelf kunnen raadplegen? Ik denk dat het inderdaad principieel onmogelijk is, ook als de gebiografeerde nog leeft. Misschien zou het mogelijk zijn een bijna compleet, tot in alle uithoeken grondig gedocumenteerd boek over een mensenleven te schrijven. Zou dat een betrouwbaar boek zijn? Niet alleen is het helemaal niet nastrevenswaardig om een absoluut compleet boek te schrijven, het is bovendien een pretentie die nergens toe dient. Een 'compleet' boek zou het onderwerp van de biografie geen centimeter dichterbij brengen.

De vraag hoeveel basismateriaal er minimaal nodig is om een goede biografie te schrijven, is niet te beantwoorden. Er zijn prachtige en geloofwaardige levensbeschrijvingen verschenen die gebaseerd zijn op enkele documenten en handschriften en gebrekkige gegevens over tijd en leven van de gebiografeerde. Geloofwaardigheid hangt vooral af van de manier waarop een biograaf het materiaal gebruikt.

Afgezien van de bronnen is de blik van de biograaf bepalend voor het uiteindelijke biografische portret. Ik heb zo ruim mogelijk gekeken in en gelezen over de wereld waarin Nynke van Hichtum leefde. Maar het blijven de blik en het voorstellingsvermogen van iemand die honderd jaar later leeft. Iemand die veel meer weet dan Sjoukje Troelstra kon weten, bijvoorbeeld over de diagnose en behandeling van bepaalde psychische ziekten; maar ook iemand die nooit echt kan navoelen en begrijpen hoe het toen was. De buitenstaander kan wel vragen stellen, maar hoe terecht en precies zijn die?

Mijn nieuwsgierigheid naar Sjoukje Troelstra is bijna vanaf het begin van mijn onderzoek bepaald geweest door de vraag of en hoe een intelli-

gente vrouw aan het eind van de negentiende eeuw, die afhankelijk was van haar man en hem op een voetstuk plaatste, een eigen leven kon leiden en een eigen carrière kon opbouwen. Sjoukje kon dat niet. Pas toen haar huwelijk mislukte, was ze in staat haar talenten en haar persoonlijkheid ten volle te ontplooien.

Met alle voorgaande beperkingen heb ik dit portret van het leven en werk van Nynke van Hichtum gemaakt. Ik heb geprobeerd met behulp van zoveel mogelijk gegevens een beeld te schetsen van de wereld waarin Sjoukje leefde. Niet alleen de wereld van hard materiaal, van huizen, spoorlijnen, krantenartikelen, van politieke acties en behandelende geneesheren, maar ook de wereld in haar hoofd en haar fantasie. De wereld van liefdesverdriet, van sprookjesverhalen, toekomstverwachtingen, van dromen over het perfecte gezin en de ideale moeder. Om die twee werelden te beschrijven heb ik me verdiept in de denkwereld van Sjoukjes tijdgenoten en plaatsen bezocht waar zij heeft gewoond en geleefd. Daarnaast waren er een paar terreinen waar ik speciaal meer van wilde weten, omdat Sjoukje er mee in aanraking kwam: de vrouwenemancipatie, de gezondheidszorg (met name de psychiatrie), de reformbeweging en het onderwijs.

Het beeld dat ik hier schets is een combinatie en een schifting van die gegevens, door mij in een patroon geschikt. Die schikking is een interpretatie, ik heb accenten gelegd en conclusies getrokken. Het is een portret geworden van iemand die ik nooit gezien of gesproken heb en ik heb me vaak afgevraagd of Sjoukje in werkelijkheid zo was als ik had opgeschreven. Hoe zou het nu echt zijn gegaan? Hoe was haar huwelijk en hoe verwerkte ze de scheiding? Voelde ze zich thuis in de maatschappij waarin ze leefde? Was ze vrolijk, geestig? Was het interessant met haar over literatuur en over het leven te praten? Was het prettig met haar om te gaan? Zinloze vragen omdat er nooit een antwoord kan komen en omdat de antwoorden altijd afhangen van het moment en van de persoon. Maar ze kwamen bij me op omdat ik Sjoukje Troelstra als een levend mens wilde zien.

Ik heb de illusie dat ik de persoon van Sjoukje Troelstra redelijk dicht ben genaderd, maar moet daar meteen aan toevoegen dat het wezen van deze vrouw me raadselachtig is gebleven. Ze was een vrouw die zich letterlijk en figuurlijk niet liet kennen. Ik was gedwongen de privacy van het onderwerp van mijn biografie te respecteren en daar heb ik vrede mee.

Dit is mijn Sjoukje Bokma de Boer, alias Sjoukje Troelstra, alias Nynke

van Hichtum. Alle mededelingen die ik over haar doe, kan ik verantwoorden en zijn gebaseerd op verifieerbare bronnen. Ik heb losse einden niet aan elkaar geknoopt. Sommige gegevens uit Sjoukjes leven zijn onbekend, sommige bekende gegevens zijn onbetrouwbaar en sommige gegevens zijn tegenstrijdig. De open plekken heb ik voor lief genomen. Een levensbeschrijving met losse eindjes, rafels en tegenstrijdigheden hoeft niet minder levensecht te zijn dan een met waarschijnlijkheden dichtgeplamuurd levensverhaal. Daardoor komt er uit deze biografie een andere Nynke van Hichtum naar voren dan de Nynkes die mijn voorgangers Tineke Steenmeijer-Wielenga en Pieter Verhoeff in het leven hebben genoemd. Tineke Steenmeijer heeft met *De oare helte. Nynke fan Hichtum, de frou fan Piter Jelles* (1997) (in 2000 in het Nederlands uitgekomen als *Eigen waarde. Herinneringen van Nynke van Hichtum*) een roman geschreven over het leven van Nynke van Hichtum, Pieter Verhoeff maakte in 2001 een film over de liefde tussen Sjoukje Bokma de Boer en Pieter Jelles Troelstra, vanaf het romantische begin tot het bittere einde.

Hun doel was een ander dan dat van mij, zij maakten een lezenswaardig boek en een mooie film. Het zou een aardig onderwerp voor een apart artikel zijn de beelden van Nynke van Hichtum uit deze drie biografische 'schetsen' met elkaar te vergelijken.

Deze biografie is een chronologische vertelling geworden. Het verhaal begint in 1860, als Sjoukje wordt geboren, en eindigt met haar dood in 1939. Bij elke fase in haar leven, haar vroege jeugd, haar schooltijd, de kennismaking met Pieter Jelles Troelstra, haar huwelijk, heb ik een tijdsbeeld proberen te geven. Op die manier komen onderwerpen aan de orde als het leven in een dorp op het Friese platteland halverwege de negentiende eeuw, de lagere school en de onderwijsmogelijkheden voor meisjes. De plaatsen waar Sjoukje heeft gewoond, Nes, Dokkum, Leeuwarden, worden getypeerd, en op grond van krantenartikelen en boeken van tijdgenoten laat ik een aantal keren zien wat de mensen in die tijd bezighield, hoe ver hun belangstelling reikte en welke mogelijkheden er voor Friezen waren hun horizon te verbreden. Bij elkaar kunnen deze beschrijvingen en citaten een beeld geven van de wereld waarin Sjoukje opgroeide en later als volwassene leefde. Later komen onderwerpen als de reformbeweging en, voor wat haar werk betreft, de grote aandacht uit die tijd voor sprookjes ter sprake.

Uiteraard heb ik zoveel mogelijk mensen aan het woord gelaten die

Sjoukje in haar jeugd hebben meegemaakt en die bekend waren met haar ouders en zusjes. Ook vrienden die ze tijdens haar huwelijk leerde kennen, partijgenoten die haar in het dagelijks leven meemaakten, haar schoonfamilie en haar kinderen spreken zich uit over Sjoukje tijdens en na haar huwelijk, evenals vrienden, collega-schrijvers en hun kinderen met wie ze na haar scheiding contacten onderhield.

Troelstra komt veel voor in dit levensverhaal, omdat hij een sleutelrol in Sjoukjes leven speelde en omdat hun verhouding gecompliceerd was. Ik stel niet alleen zijn gedrag binnenshuis, zijn omgang met Sjoukje en zijn reacties op haar doen en laten aan de orde, ook zijn persoon, zijn opvattingen en zijn optreden buitenshuis komen ter sprake. Hun scheiding was voor Sjoukje een klap. Had ze eerder in haar huwelijk, toen Piet koos voor het socialisme, haar positie als vrouw van een veelbelovende advocaat al moeten opgeven, bij de scheiding verloor ze nog meer: ze was niet langer de vrouw van de partijleider en ze viel buiten de ‘openbare’ sociaal-democratie. Pas na de dood van Piet Troelstra kreeg ze opnieuw intensief contact met partijleden, met leden van de jeugdbeweging, de Arbeiders Jeugd Centrale.

In de jaren die Sjoukje met Piet Troelstra deelde, ervoer ze, met en door hem, hoogte- en dieptepunten die haar leven tekenden en veranderden: grote liefde, kinderen, ziekten, idealisme, verdriet, gebrek, toekomstverwachtingen, vriendschap en verlating.

Het boek heeft door de beschrijving van die gedeelde ervaringen en emoties bijna het karakter gekregen van een dubbelportret, in de zin van ‘parallele levens’, een begrip dat met name door genderhistorici en biografen wordt gebruikt. Het portret van hun huwelijk laat zien hoe het dagelijks leven van de Troelstra’s invloed had op hun leven buitenshuis, en ook hoe het politieke werk van Piet Troelstra en het schrijven van Sjoukje hun huiselijk leven bepaalden.

Nynke van Hichtum debuteerde op haar zevenentwintigste, maar het duurde nog ten minste tien jaar voor de stroom kinderboeken op gang kwam. Toen had ze al enkele dramatische gebeurtenissen achter de rug, zoals de ernstige ziekte na de geboorte van haar zoon en de periode van grote sociale actie, onrust en armoede toen ze in Utrecht woonde. Omdat die periode chronologisch eerder kwam dan haar leven als schrijfster, wordt het schrijverschap van Nynke van Hichtum in deze biografie betrekkelijk laat naar voren gebracht. Het is dan ook een biografie waarin

de persoon en niet speciaal het werk centraal staat. Overigens krijgen haar boeken en literaire opvattingen zeker veel aandacht en wordt haar werk in de tijd geplaatst. Daarbij valt op dat ze zich hoogst zelden heeft uitgelaten over de literatuur voor volwassenen van haar tijd en over de grote literaire thema's. Ze heeft contact gehad met enkele toonaangevende auteurs en literatuurkenners, mensen als Herman Gorter, Henriette Roland Holst, Frank van der Goes en Albert Verwey, maar op een paar opmerkingen na over het werk van Roland Holst, heeft ze nooit laten merken van welke contemporaine literatuur ze hield. Of bleef ze haar leven lang de romantische en klassieke boeken en poëzie uit haar jeugd lezen? Ze heeft – voor zover bekend – zich niet uitgesproken over de politieke poëzie van Gorter en Roland Holst, ze koos geen partij in discussies rond kunst voor het volk of kunst om de kunst. Er zijn meer opvallende omissies. Sjoukje hield zich afzijdig van de grote politieke kwesties van haar tijd. Ze heeft nooit iets geschreven over de vrouwenbeweging en de acties voor vrouwenkiesrecht, mengde zich niet in partijdiscussies en maakte nooit opmerkingen over programmapunten van de partij waarvan haar man de leider was. Later in haar leven liet ze zich evenmin uit over bijvoorbeeld de opkomst van het fascisme en Hitler-Duitsland. Het leek er op dat ze tijdens haar huwelijk haar rol als vrouw zo interpreteerde dat ze niets anders wilde zeggen dan haar man en dat ze zich na haar huwelijk kennelijk evenmin geroepen voelde om uitspraken te doen over politieke en sociale onderwerpen. Jeugdliteratuur was haar onderwerp en daar bleef het bij. Met de passie waarmee ze die literatuur benaderde en beoefende, was haar leven vol genoeg.

Ten slotte nog enkele praktische opmerkingen voor de lezer. Uit dit voorwoord blijkt dat ik de namen Sjoukje Bokma de Boer, Sjoukje Troelstra en Nynke van Hichtum door elkaar gebruik. Alle drie de namen hebben hun eigen betekenis en functie, maar het is niet altijd mogelijk de juiste naam te plaatsen bij een gebeurtenis of uitspraak. Sjoukje Troelstra is de naam die zij zelf het meest gebruikte, ook na haar scheiding. Sjoukje Bokma de Boer is het meisje uit het Friese Nes en de kostschool in Dokkum en Nynke van Hichtum is de schrijfster.

Iets vergelijkbaars doet zich voor bij de namen van Pieter Jelles Troelstra. Voor intimi was hij Piet, voor partijgenoten Troelstra of Pieter Jelles. En als Fries en Fries dichter Piter Jelles. Omdat hij hier meestal als intimus optreedt, gebruik ik de naam Piet Troelstra het meest. Maar ook

hierbij weet ik niet zeker of ik altijd de juiste naam in de juiste context hanteer.

Friese namen, woorden en zinnen zijn in dit boek onvermijdelijk. Ik heb de gedragslijn gekozen woorden en korte zinnen in vertaling direct achter het Friese woordje of zinnetje te zetten. Langere citaten zijn in noten vertaald en een enkele keer heb ik de Friese tekst alleen in vertaling gepresenteerd. Het was lastig dat ik te maken had met verschillende Friese spellingen. De spelling uit Sjoukjes jeugd verschilt nogal van die van vlak na de Tweede Wereldoorlog en ook die spelling is inmiddels gewijzigd.

De naam Nynke heb ik meestal als Nynke gespeld, en niet als Nienke. Sjoukje debuteerde als Nynke fen Hichtum, in het Fries. Ze was gesteld op de Friese spelling van haar naam en ondertekende veel van haar brieven met 'Nynke'. Uit een brief aan de Haagse gemeentearchivaris W. Moll uit 1924 blijkt dat Sjoukje haar pseudoniem veranderde sinds ze 'in het Hollandsch' schreef: "N. van Hichtum" wat voor niet-Friezen beter uit te spreken is dan het eerste! Desondanks verschenen enkele van haar laatste boeken onder het pseudoniem 'Nienke van Hichtum'. Misschien op verzoek van de uitgever, die de naam waaronder Sjoukje in het hele land bekendstond, gewoon in het Nederlands op de kaft wilde zien staan.

Voor de leesbaarheid van het verhaal zijn er geen verwijzingen naar noten in de tekst opgenomen. Maar er zijn wel degelijk bronvermeldingen en gegevens die voor de hoofdlijn van het boek niet onmisbaar zijn, maar tekenend voor de mensen die aan de orde komen en voor het tijdsbeeld. Die noten staan achter in het boek en zijn te herkennen aan het paginanummer en aan de drie of vier eerste woorden.

Ten slotte: opmerkingen en cesuren van mijzelf binnen citaten staan tussen vierkante haken; onderstrepingen in geschreven brieven zijn overgezet in cursieve druktekst, behalve wanneer de briefschrijver uitdrukkelijk over onderstrepingen spreekt.